

PEMAPARAN KANDUNGAN MAKLUMAT ISLAM DI LAMAN WEB IKIM DAN ABIM

Mohd Azul Mohamad Salleh dan Nor Azita Ghani
Pusat Pengajian Media dan Komunikasi, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia, 43600 Bangi, Selangor

Abstrak: Perkembangan ilmu yang berteraskan kepada penyampaian dan penyebaran maklumat telah berubah, daripada maklumat bercetak kepada maklumat digital dan elektronik dengan kemunculan teknologi maklumat seperti Internet. Masyarakat Islam dapat menyebar dan menerbitkan maklumat Islam ke seluruh dunia dan dijadikan sumber ilmu termasuk maklumat dakwah, kepercayaan dan aliran pemikiran. Penggunaannya perlu diteliti dari pelbagai aspek terutama nya dalam pemaparan kandungan maklumat, bentuk penyampaian maklumat, jenis maklumat, aplikasi dan elemen yang digunakan untuk menarik minat pelawat. Metodologi kajian yang digunakan terdiri dari kaedah analisis kandungan kuantitatif dan kualitatif. Analisis kandungan ini bermakna mengkaji pemaparan kandungan maklumat laman web. Kajian mendapati laman web yang dipilih berusaha untuk mengoptimum penggunaan perkhidmatan aplikasi multimedia dalam menyampaikan maklumat kepada pelawat serta menyedari peri penting Internet dalam usaha penyebaran maklumat.

PENGENALAN

Perkembangan ilmu dalam masyarakat telah banyak berubah dan sehingga kini penyampaian dan penyebaran maklumat telah berubah, daripada maklumat bercetak kepada maklumat digital dan elektronik. Selama ini media cetak banyak membantu dan memberi sumbangan dalam usaha menyebarkan maklumat. Begitu juga media elektronik seperti televisyen dan radio turut berperanan dalam penyebaran maklumat kepada masyarakat di persekitaran teknologi moden. Kemunculan teknologi maklumat dan komunikasi (ICT) seperti Internet telah banyak merubah cara hidup manusia dari aspek sosial, ekonomi, politik dan berkomunikasi.

ICT dan Internet adalah satu saluran yang sangat berfaedah dan berkesan sekiranya dimanfaatkan sepenuhnya (Abu Bakar Abdul Majeed dan Sarina Othman 1998) [2]. Menerusi Internet, masyarakat Islam dapat menyebar dan memaparkan maklumat Islam ke seluruh dunia, disamping itu terdapat pelbagai maklumat Islam yang boleh dijadikan sumber ilmu termasuk maklumat dakwah, kepercayaan dan aliran pemikiran. Perkembangan seperti ini telah menyediakan persekitaran komunikasi yang lebih luwes dari segi masa, tempat, kaedah dan saluran pemaparan serta penyampaian sesuatu maklumat dalam abad ke-21 (Teh Hon Seng 1997) [12].

Sebenarnya pemaparan berasaskan kepada laman web, maklumatnya boleh dicapai dan disampaikan dalam bentuk digital atau elektronik pada sebarang masa (*anytime*) dan di mana jua (*anywhere*) (Khairuddin Hashim 1998) [3]. Di abad ini, pemaparan secara elektronik atau digital dilaman web menjadi satu wadah baru kepada individu, masyarakat dan organisasi untuk memaparkan sesuatu maklumat. Masyarakat Islam juga mengambill peluang ini untuk menerbitkan maklumat dan mempromosikan imej positif Islam dari pelbagai aspek seperti ekonomi, pendidikan, sains dan teknologi, pengurusan dan sebagainya. Peluang ini diterokai kerana ia merupakan salah satu media sebaran am dan medium komunikasi yang boleh mempengaruhi, menerangkan, dipercayai dan mempelajari sesuatu ilmu. Gabungan beberapa media yang lebih dikenali sebagai multimedia juga merupakan satu bentuk penyampaian isi kandungan komunikasi yang boleh mempengaruhi dan memberi maksud/makna kepada sesuatu masyarakat atau individu tentang maklumat yang hendak disampaikan (S. V. Raghavan 1998) [10].

Penerbitan Maklumat Islam

Proses mempelajari ilmu terdiri daripada proses menerima dan menyampaikan pengetahuan. Proses penyampaian ilmu terdiri dari pelbagai kaedah dan medium yang berbeza, terutama dari segi teknik penyampaian, teknologi yang digunakan serta proses penyampaiannya. Sejarah telah menunjukkan bagaimana Rasulullah menjadi komunikator yang baik pada zamannya. Baginda mempunyai kelebihan menggunakan kata-kata yang tepat, puitis dan segar dalam menyampaikan maklumat Islam kepada

khalayak (Zulkiple Abd. Ghani 1999) [13]. Dalam pengucapan umum yang melibatkan khalayak yang ramai, Baginda menggunakan penghantar (*transmitters*), iaitu sahabat-sahabat sebagai penyampai wahyu dari Allah S.W.T. Contohnya, semasa berucap diperhimpunan Haji Wida', baginda dilaporkan menggunakan lebih seratus penghantar dan memilih tempat berlembah supaya ucapannya boleh didengar dengan baik oleh khalayak, walaupun mikrofon dan pembesar suara tiada pada masa itu (Abu Bakar Abdul Majeed dan Siti fatimah 1999) [1].

Budaya komunikasi bertulis juga subur pada masa itu, dimana maklumat di tulis atau dicetak pada kertas untuk membina tamadun yang cemerlang. Dikalangan negara-negara Islam, kilang kertas yang pertama dibangunkan adalah di Baghdad pada tahun 793M semasa pemerintahan Khalifah Harun al-Rashid dan Jaafar Ibn Yahya. Penggunaan kertas ini berkembang untuk menggantikan kulit binatang dan pelepah pokok kurma sebagai medium penerbitan. Penyebaran dan penerbitan maklumat Islam tidak dihalang oleh penggunaan medium komunikasi untuk membudayakan pembangunan sesuatu masyarakat kerana proses penerbitan tidak menghadkan kita menggunakan hanya satu media tertentu sahaja. Selari dengan perkembangan zaman dan teknologi, corak penerbitan maklumat Islam turut berubah dan mengalami arus peredaran dari aspek kaedah dan medium penyebarannya.

Pada masa ini maklumat Islam banyak disebar dengan menggunakan filem, video, kaset dan sebagainya. Tetapi, kesan arus penerbitan secara digital dan elektronik telah memajukan lagi kaedah penerbitan maklumat Islam dalam laman web dengan gabungan pelbagai media seperti teks, grafik, animasi, audio, dan video untuk mencapai objektif penyebaran maklumat serta memastikan keberkesanan sesuatu mesej yang hendak disampaikan kepada khalayak (Satareh Ghaffari-Farhangi 1998) [8]. Pembangunan teknologi maklumat dan komunikasi (ICT) pada awal abad ke-21 menawarkan satu inovasi dan perkembangan teknologi Internet di Malaysia. Penggunaan Internet di Malaysia secara aktif bermula pada pertengahan 1990-an (Mohd Safar Hasim 2000) [6]. Perkembangan teknologi ini telah mengubah cara masyarakat berkomunikasi, menerbit maklumat, dan menggunakan teknologi komunikasi dalam membina masyarakat berpengetahuan.

Perkembangan Internet turut dirasai dan diambil perhatian oleh masyarakat Islam untuk menerbitkan maklumat secara dalam-talian dilaman web. Diseluruh dunia terdapat banyak individu, institusi dan organisasi Islam yang mempunyai laman webnya sendiri untuk menyebarkan maklumat kepada masyarakat. Penggunaannya adalah berbeza diantara satu dengan lain bergantung kepada fungsi dan matlamat masing-masing (Rahmah Hashim 2000) [7]. Misalnya di Malaysia, Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM) dan Angkatan Belia Islam Malaysia (ABIM) yang memuatkan maklumat tentang peranan dan aktiviti di laman web mereka. Contoh-contoh laman web Islam adalah seperti dalam Jadual 1.

Jadual 1. Contoh-contoh Laman Web Islam

Pemilik Laman web	Alamat laman web
IKIM	http://www.ikim.gov.my
ABIM	http://www.abim.com.my
Islamicity	http://www.Islamicity.org
Kampung Net Masyarakat Islam Singapura	http://www.pointpub.co/kampungnet
Kesatuan Belia Muslim Sedunia	http://www.maxinet.com/yusuf/wamy

Jenis maklumat yang diterbit dan dipapar di laman web merangkumi pelbagai kategori seperti, pendidikan, ekonomi, politik, sosial, pelancongan, kebudayaan dan kesenian (Mazni Hj Buyong 2000) [4]. Sebagai contoh, maklumat yang berkaitan dengan al-Quran dalam laman web juga terdiri dari pelbagai bentuk iaitu, terjemahan atau tafsir al-Quran dalam pelbagai bahasa, arikel-artikel mengenai Islam, dan sebagainya. Kemudahan laman web ini adalah untuk menyebarkan ajaran Islam kerana ia senang dicapai oleh masyarakat di seluruh dunia.

Penglibatan masyarakat Islam dalam dunia Internet atau penerbitan di laman web masih lagi ditahap minoriti. Hal ini dapat dibuktikan apabila tiada negara Islam yang berada pada kedudukan 15 negara teratas yang mendominasi penggunaan Internet. Negara yang indeksinya diperingkat pertengahan ialah Emiriah Arab Bersatu, Malaysia berada di tahap tertinggi di dalam kelompok 'meanderers' dan negara Islam lain dalam kelompok ini ialah Arab Saudi, Jordan, Mesir dan Indonesia (Abu Bakar Abdul

Majeed dan Sarina Othman 1998) [2]. Jika dilihat pertumbuhan rakyat Malaysia pula, jumlahnya adalah seramai 22 juta dan seramai 500 000 terdiri daripada pelanggan Internet yang dijangka akan meningkat dari sehari ke sehari. 45 peratus daripada penduduk Malaysia adalah terdiri daripada bangsa Melayu yang beragama Islam. Daripada jumlah ini dianggarkan bahawa 200 000 orang Islam melanggan Internet (Shaikh Mohd. Sarifuddeen Shaikh Mohd Salleh 2000) [9].

Mohamad Rafce Yusoff dan kawan-kawan (2000) [5] mendapati maklumat Islam di laman web boleh diterbitkan dalam pelbagai cara dan bentuk. Antaranya ialah perisian, laman muka, FAQ, kumpulan berita, senarai alamat dan IRC. Antara kandungan laman web yang lain banyak menceritakan halatuju dan arah perjuangan sesuatu organisasi, sejarah organisasi, keahlian organisasi, aktiviti-aktiviti perkhidmatan yang disediakan, penerbitan, pengumuman dan pautan dengan laman web yang lain.

BAHAN DAN KAEDAH

Metodologi kajian yang digunakan terdiri dari kaedah analisis kandungan kuantitatif dan kualitatif. Kajian ini mengaplikasikan kaedah analisis kuantitatif dan kualitatif bagi mendalami dan memperolehi maklumat sebenar mengenai kajian yang dijalankan. Analisis kandungan ini bermakna mengkaji pola pemaparan kandungan maklumat laman web IKIM dan ABIM. Kaedah ini diguna untuk mengenalpasti perubahan pola pemaparan kandungan maklumat laman web kedua-dua organisasi berkenaan secara sistematik, bentuk penyampaian maklumat, jenis maklumat, dan elemen-elemen multimedia. Pendekatan kuantitatif diguna untuk mendapat data mengenai pola pemaparan kandungan maklumat melalui analisis kandungan maklumat yang dijalankan selama sebulan bagi kedua-dua laman web.

Kaedah analisis isi kandungan kualitatif juga diguna untuk meneliti pola kandungan maklumat Islam kerana kaedah ini berupaya menghasilkan data yang menyakinkan. Kaedah ini dipilih untuk mengenalpasti perubahan pemaparan kandungan maklumat dengan lebih cepat mengikut kategori tertentu. Kajian analisis kandungan kuantitatif dilakukan selama 31 hari ke atas laman web IKIM dan ABIM. 31 borang soal selidik diguna untuk setiap organisasi dalam menilai laman web kedua-dua organisasi tersebut. Borang soal selidik ini diguna untuk mencatat perubahan, jenis-jenis maklumat, dan isi kandungan laman web tersebut. Setiap satu set borang soal selidik mewakili 1 hari kajian bagi setiap laman web. Kajian ini dijalankan selama 31 hari bermula dari 1 Januari hingga 31 Januari 2002.

Kajian analisis kandungan kualitatif pula meneliti kandungan maklumat secara sistematik berlandaskan kategori-kategori atau isu-isu yang dipapar dalam laman web. Penekanan analisis isi kandungan kualitatif lebih menjurus kepada analisis pemaparan dan kandungan maklumat. Tempoh kajian yang dijalankan juga adalah selama 31 hari kekerapan. Catatan diambil bagi mengesan bentuk pemaparan, kandungan maklumat dan perubahan yang berlaku dalam tempoh kajian tersebut.

Oleh kerana kajian ini melibatkan sesebuah organisasi, temubual mendalam juga digunakan. Temubual mendalam secara formal digunakan untuk mendapat maklumat daripada responden setiap organisasi yang dipilih. Perkara yang disoal berkisar kepada dasar organisasi dalam pemaparan maklumat, strategi penyebaran maklumat, pemprosesan maklumat dan maklum balas daripada orang ramai terhadap sesuatu maklumat yang dipaparkan. Temubual mendalam ini melibatkan seorang kakitangan dari IKIM dan ABIM yang terlibat secara langsung dalam pemaparan maklumat di laman web masing-masing.

KEPUTUSAN DAN PERBINCANGAN

Temubual Mendalam

Hasil temubual mendalam menunjukkan kedua-dua organisasi terlibat dalam pembangunan laman web sebagai kaedah penyebaran maklumat Islam melalui Internet. Walau bagaimanapun proses penyebaran dan pemaparan maklumat ini bukan sahaja terhad kepada laman web malah mereka juga menggunakan media cetak dan media elektronik seperti buku, majalah, akhbar, dan televisyen. Hasil kajian mendapati kedua-dua organisasi masih menggunakan penerbitan media cetak dalam usaha penyebaran maklumat.

Kedua ini berlaku memandangkan cara tersebut didapati lebih berkesan, tidak memerlukan kos peralatan yang tinggi dan kepakaran.

Walaupun bagaimanapun laman web juga telah digunakan sebagai salah satu kaedah penyebaran dan pemaparan maklumat Islam kerana teknologi ini mempunyai kelebihan tersendiri. Kajian mendapati, kedua-dua organisasi telah menganggap laman web mereka penting dalam memaparkan segala aktiviti yang dijalankan seperti seminar, persidangan, penyelidikan, penerbitan, hubungan dengan pihak antarabangsa dan media. Kedua-dua organisasi pada awalnya menggunakan aplikasi Internet seperti e-mel untuk berhubung dan berkomunikasi. Disebabkan bidang ICT bukan terhad kepada penggunaan e-mel sahaja maka mereka telah berusaha membina laman web yang boleh dilayari oleh semua pihak untuk proses pencarian dan penyebaran maklumat. Selain daripada memaparkan artikel-artikel, laman web kedua-dua organisasi juga memapar maklumat organisasi serta menyediakan ruang komentar untuk pelawat memberi komen dan cadangan tentang sesuatu isu. Hasil temubual juga mendapati organisasi tidak mempunyai jentera khas, badan atau jabatan yang khusus dalam kerja-kerja mengumpul dan menyebarkan maklumat kepada masyarakat di laman web.

Analisis Isi Kandungan Kuantitatif

Hasil analisis yang dilakukan mendapati kedua-dua laman web mempunyai tujuan dan membekal maklumat yang khusus pada laman web masing-masing yang wujud di laman web sepanjang penelitian dijalankan. Maklumat yang khusus adalah seperti carta organisasi, maklumat ekonomi, sains dan teknologi, sosial, politik, sejarah, kebudayaan, kesenian dan undang-undang.

Dari segi isi kandungan laman web, kajian memutuskan bahawa kedua-dua laman web secara keseluruhan mengandungi elemen teks, grafik, grafik latar belakang dan animasi. Penggunaan elemen ini menjadi satu matlamat untuk kedua-dua laman web kerana penggunaan elemen ini boleh mencantikkan sistem antaramuka, mesra pengguna, boleh menggambar atau menjelaskan isi sesuatu laman web, memudahkan pelawat melayari laman web, membolehkan pelawat berinteraksi secara mudah dengan laman web dan menunjukkan satu reka bentuk laman web yang sistematik dan teratur. Hasil analisis juga mendapati kedua-dua laman web mengguna lebih dari satu cara atau bentuk penyampaian maklumat iaitu ucapan, berita, pengumuman, kertas kerja, surat dan sebagainya. Sepanjang penelitian dijalankan, juga didapati topik dan maklumat kedua-dua laman web merangkumi agama, politik, sosial, sains dan teknologi, ekonomi, pendidikan, psikologi dan sejarah dipaparkan.

Kajian mendapati IKIM dan ABIM ada melaksanakan aktiviti dan kerjasama dengan pihak media. Sebagai contoh, IKIM menjalankan aktiviti dengan pihak televisyen, radio dan akhbar, manakala ABIM hanya dengan pihak akhbar sahaja. Kajian mendapati IKIM mengadakan aktiviti dengan pihak media lain seperti Utusan Malaysia, News Straits Time dan The Star, manakala ABIM hanya dengan Utusan Malaysia sahaja. Ini menunjukkan kedua-dua pihak sentiasa menggunakan media lain dalam menyebarkan maklumat Islam.

Dari segi teknikal, penggunaan Internet memenuhi keperluan sepenuhnya menggunakan sistem pautan kepada laman web yang lain. Kedua-dua laman web mempunyai antaramuka yang baik dan mematuhi proses reka bentuk laman web yang berstruktur. Sebagai contoh, laman web IKIM menyediakan setiap halaman dalam laman web dengan butang menu untuk memudahkan pelawat melayari laman web mereka. Apa yang menimbulkan masalah pada kedua-dua laman web ini ialah kurangnya proses pengemaskinian dilakukan, dimana maklumat tidak terkini dipaparkan. Perkara seperti ini perlu diatasi kerana ia boleh menyebabkan pelawat tidak berminat untuk melayari laman web mereka. Selama tempoh penelitian, kajian mendapati laman web kedua-dua organisasi tidak banyak mengalami perubahan, sama ada dari segi grafik latar belakang, kandungan laman, pengaplikasian multimedia dan lain-lain.

Analisis Isi Kandungan Kualitatif

Hasil kajian kualitatif mendapati laman web IKIM terbahagi kepada beberapa bahagian iaitu halaman topik-topik utama yang terletak pada menu. Topik-topiknya ialah pengenalan, carta organisasi, aktiviti, penyelidikan, saluran radio IKIM, lokasi, penerbitan, program, FAQ, perpustakaan, kapsul, artikel surat khabar, ucapan Perdana Menteri dan pencapaian IKIM. Laman web IKIM juga memaparkan aktiviti dan perkhidmatan seperti penyelidikan, penerbitan artikel, majalah, dan buku, seminar, persidangan, forum, perbincangan dan dialog. Pihak IKIM juga ada memaparkan maklumat Pusat Perundingan dan

Latihan (PPL) untuk menyediakan program keislaman Islam dan ilmu termasuk ekonomi, undang-undang, pemerintahan dan pentadbiran, perundangan dan kewangan, psikologi, politik, hubungan antarabangsa dan sebagainya. Maklumat berkenaan dengan laman web HIKM ini juga tidak ketinggalan. Landungan halaman-halaman ini terdiri dari elemen teks, grafik, grafik latar belakang, animasi, audio dan butang menu utama.

Bila dilihat pada laman web ABIM pula ia dibahagikan kepada kolom-kolom yang utama, disebelah kanan terdapat senarai maklumat yang terkandung dalam laman web tersebut. Di mana terdapat menu utama dan kandungannya halaman-halamannya. Menu utama mengandungi topik yang berkaitan dengan sejarah ABIM, misi, visi, struktur organisasi, prinsip dan pendidikan, qadwah pucat dan keahlihan. Seterusnya diikuti dengan maklumat laman web ABIM negeri untuk menunjukkan tentang cawangan ABIM iaitu Selangor, Sarawak, Wilayah Persekutuan, Pahang, Johor, dan Melaka.

Terdapat juga sub-sub menu iaitu koleksi ilmu, ABIM 25 tahun, resolusi seminar dan artikel pilihan. Selain dari itu terdapat ruang menarik yang mengandungi siaran media, galeri foto, tabung bantuan, majalah dalam talian serta bahagian pendidikan. Informasi umum tentang ABIM yang meliputi kenyataan media, seminar, peridangan, penerbitan, siaran media, HIKM, pelancaran tabung keamanan dan konsus yang diadakan juga dipaparkan.

Halaman yang lain berkaitan kepada sejarah pembubaran ABIM, dimana terdapat pelbagai maklumat seperti struktur organisasi, sekretariat ABIM, Tarbiyyah, Antarabangsa dan Uelwa. Terdapat juga satu halaman yang membincangkan topik seperti pembangunan, politik, tagawuf, sosial, perpaduan ummah dan kebudayaan. Laman web ABIM juga membuat pautan dengan laman web yang lain atau membentuk jaringan dengan organisasi yang lain seperti organisasi Terajaan, IPT, pertubuhan-pertubuhan Islam, sekolah-sekolah, sukan pencarian dan juga e-mail.

Laman web HIKM dan ABIM kurang optimumkan penggunaan elemen seperti teks, grafik, animasi, grafik latar belakang, dan butang menu-menu. Walau bagaimanapun, terdapat kelemahan dari segi penggunaan elemen-elemen tersebut kerana bahan yang sama digunakan. Dalam proses mendapat idea, konsep dan pandangan orang ramai berkenaan dengan sesuatu isu, kedua-dua organisasi menyediakan ruang maklum balas dan pernyataan peribadi di laman web masing-masing. Kedua-dua menyediakan komentar dan pika terhadap keperluan pelawat dan memberi kebebasan kepada masyarakat untuk bertanya serta memberi pandangan tentang sesuatu isu yang kurang jelas dalam perbincangan. Sebagai contoh, ABIM menyediakan ruang ini supaya pelawat dapat berhubung dengan pihak mereka dan sebarang persoalan pelawat dapat dijawab dengan cepat.

KESIMPULAN

Kedua-dua laman web telah berusaha untuk mengoptimumkan penggunaan perkhidmatan aplikasi aplikasi multimedia dalam menyampaikan maklumat kepada pelawat laman web masing-masing. Apa yang dapat disimpulkan, kedua-dua organisasi perlu melihat semula peranan organisasi terhadap penggunaan Internet sebagai saluran penyebaran maklumat yang berbilang global. Kedua-dua organisasi ini menyedari pentingnya Internet dalam usaha penyebaran maklumat dan menjadikannya satu alat komunikasi yang penting. Jika kita nampak laman web HIKM dan ABIM mempunyai pemaparan landungan maklumat yang lebih kurang sama pada keseluruhannya, iaitu membincang maklumat organisasi dari segi struktur, objektif pembubaran, sejarah pembubaran, dan aktiviti-aktiviti yang dilakukan. Hasilnya jelas kita nampak, ABIM dan IPT adalah dua buah organisasi yang berbeza dari segi orientasinya. Namun maklumat kedua-dua organisasi ini sama iaitu untuk menasih dan memberi keislaman maklumat Islam kepada masyarakat.

RUJUKAN

1. Abu Bakar, A.M. dan Siti Fatimah, A.R. 1999. Multimedia dan Islam. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
2. Abu Bakar, A.M. dan Sarina, O. 1998. Cabaran Teknologi Maklumat dan Internet: *Agenda Umat Islam*. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
3. Khairuddin, H.1998. Learning and teaching in virtual university environment. Malaysia. *Proceeding of International Conference On Information Technology and Multimedia*.
4. Mazni, B. 2000. Teknologi maklumat sebagai faktor utama dalam dasar komunikasi: satu tinjauan di Malaysia. *Pasca sidang Simposium Penyelidikan Komunikasi ke-6*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
5. Mohamad Rafec, Y., Mohamed, A.L., Hassan, M., Azmah, A.M., Aini, O. dan Miswan, S. 2000. Maklumat dan perkembangan Islam melalui Internet. Dlm. Abu Bakar, A.M. dan Sarina, O. 1998. Cabaran Teknologi Maklumat dan Internet: *Agenda Umat Islam*. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
6. Mohd Safar, H. 2000. South East Asia countries response to the advent of information era: with emphasis on Malaysia. *Jurnal Komunikasi*. 16. Universiti Kebangsaan Malaysia.
7. Rahmah, H., Arfah, Y. dan Normah, M. 2000. Internet di kalangan pengguna awal di Lembah Klang: beberapa penemuan awal. *Pasca sidang Simposium Penyelidikan Komunikasi ke-6*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
8. Satarch, G.F.1998. The era of global communication as perceived by muslim. *Gazette* . 60(4) London: Sage Publication.
9. Shaikh Mohd. Sarifuddeen, S.M.S. 2000. Memahami Islam melalui teknologi maklumat dan komunikasi, Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
10. Raghavan, S. V. dan Tripathi, S.K. 1998. *Networked multimedia systems: concepts, architecture and design*. Prentice Hall.
11. T.H. Kuan, L.T. dan Seng, Y.S. 1997. *Koridor Raya Multimedia*. Kuala Lumpur: Founder Sdn Bhd.
12. Zulkiple, A.G.1999. Komunikasi Islam komunikasi alternatif. Kertas kerja *Simposium Penyelidikan Komunikasi ke-6*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.